

tidsskrift.dk

De gamle mænds krig

Historie/Jyske Samlinger, Bind Ny række, 14 (1981)

Link til pdf:

http://img.kb.dk/tidsskriftdk/pdf/ho/ho_nrk_0014-PDF/ho_nrk_0014_74078.pdf

Link til webside:

<http://tidsskrift.dk/visning.jsp?markup=&print=no&id=74078>

pdf genereret den : 28/5-2008

De gamle mænds krig

Ved cand.phil. Frede P. Jensens forsvar af sin disputats »Danmarks konflikt med Sverige 1563-1570« den 11. juni 1982 var de officielle opponenter professorerne Troels Dahlerup og Svend Ellehøj. Manuskriptet til førstnævntes opposition udgives her, idet det alene har været underkastet en leetere redaktion med tilføjelse af enkelte henvisninger, supplerende noter m.v.

Højtærede dekan, højlærde professorer, vellærde doktorer, ærede tilhørere, kære præses:

Det er sandt at sige en meget spændende situation, dansk historisk forskning i øjeblikket befinder sig i; thi efter at vi i godt hundrede år næsten udelukkende har forsket i strukturer, i økonomiske og sociale udviklinger m.v., er det, som om vi nu befinder os midt i et opbrud (et »paradigmeskift« hedder det vist), for ikke at sige et brud med det hidtidige anonyme »klasseherredømme«, og denne bog

»Om Konger og kålhoveder og skibe og seglvoks« hævder, at konger og krige, årstal, ja ligefrem datoproblemer, med alt hvad dertil hører, atter skal tages alvorligt som seriøse forskningsobjekter.

Derfor må det med det samme slås fast, at præses ikke er en enlig svale – det er ikke så forfærdelig mange år siden, at Martin Schwartz Lausten¹ opnåede den theologiske doktorgrad på et arbejde, hvis hovedtema realiteter var Christian III's udenrigs- og sikkerhedspolitik, medens Leo Tandrup² disputerede på Christian IV's Sverigespolitik frem til kejserkrigens begyndelse.

D.v.s. at denne bog ligesom »lukker hullet« ved at beskæftige sig med Frederik II og den Nordiske Syvårskrig, hvorved der nu omsider er skabt et solidt grundlag for en kommende »Dansk Udenrigspolitik« i 16.-17. århundrede.

Lad det være sagt med det samme, at jeg finder, at dette er et særdeles dygtigt og såre omhyggeligt udarbejdet værk, som jeg i og for sig ikke har så forfærdelig meget at indvende imod, men som det på den anden side er umådelig interessant at diskutere.

1. Martin Schwartz Lausten: Religion og Politik (1977).

2. Leo Tandrup: Mod triumf eller tragedie (1979).

Og specielt emnevalg og synsvinkler lader sig naturligvis altid diskutere: s. 12 fastslår præses, at »Krigen er – søgt rekonstrueret i dens militære, diplomatiske og indenrigspolitiske aspekter«, dog med visse begrænsninger, specielt med hensyn til den vigtige krigsfinansiering (s. 16f.), hvor kildematerialet er yderst hullet.

Nok er der for mig ingen som helst tvivl om, at der i og for sig er materiale til en bog om *hvert* af disse *tre* centrale emner; men præses skal netop have tak for dette forsøg på at demonstrere det meget væsentlige *samspil* imellem dem. Der må nu engang foretages et *valg*, og hvad enten man er 100% enig med præses i udvælgelsen eller ej, giver præses gerne gode grunde til sit valg, hvilket ikke blot er hans soleklare *ret* i sidste instans selv at bestemme, hvor slaget skal slås; men – som han tit og ofte betoner – med den yderst beskedne interesse for militærhistorie, som har kendetegnet dansk forskningstradition (s. 12), har han følt, at måske netop her var et specielt behov.

Og *samspillet* mellem udenrigspolitik og militærvæsen må aldrig glemmes, idet hele det militære væsen jo kan betegnes som udenrigspolitikens skraldemænd, der har til opgave at feje skårene op, når postelinet er blevet så medtaget, at selv diplomaterne ikke længere formår at klinke det.

Tilmed er det en ganske velskrevet bog om et særdeles spændende emne; men når jeg alligevel ikke tror, at arbejdet bliver helt den folkelige succes, som man i og for sig kunne vente om en skildring af Herluf Trolle, Erik XIV, slaget ved Axtorna, Daniel Rantzau o.s.v., skyldes dette nok i høj grad, at spændingen allerede udløstes, da præses afkastede en række excuser og appendices i tidligere udsendte arbejder.

Med disse forarbejder (vist hvad i filmsproget kaldes en trailer) har præses forlængst afleveret virkelige *hits* som Frederik II's ordblindhed samt angivet, hvad der for mig står som *bogens hovedtema*: *Peder Oxes skæren ned til normalstørrelse*³. Og ganske vist lever præses i dette værk fuldt ud op til de løfter, han derved har givet om omvurderinger af den hidtidige tradition; men dels har han således strategisk uklogt demaskeret sine batterier (vi har en anelse om, hvor slaget skal stå), dels er det nok en særdeles god bog, men herregud det var jo blot, hvad vi efter smagsprøverne havde ventet!

Med hensyn til det første hovedtema må jeg straks bekende, at det *militære væsen* er mig i høj grad ubekendt – men præses' påvisning af de

3. Specielt hans »Bidrag til Frederik II's og Erik XIV's historie« (1978).

talrige tidstypiske træk ved Stilles »indkredsningshypothese«⁴ (1976) skal dog nævnes. Ligeledes har hans myreflittige indsats i udlandets arkiver skaffet os forøget kendskab til adskillige bataljer: Fundet i Wien af dels en skildring af slaget ved Mored (her s. 79 note 19), dels af det mislykkede svenske angreb på Bornholm (s. 324 note 12), samt i Dresden endnu en skildring af slaget ved Axtorna (s. 147 note 49).

Særdeles vigtig turde rehabiliteringen af de tyske lejetropper være efter den behandling, de allerede i samtiden fik (»den gyldenstierneske krønike«, fulgt op af Troels-Lunds monomane tyskerhad), hvor Johan Hoyas krigsplan viser fuld forståelse for de specielle forhold, der gør sig gældende for en krig i Norden, herunder ikke mindst *flådens* betydning (s. 81f., også s. 67 og s. 37); omdateringen af »krigsplanen« 1563 til i stedet at være en lybsk plan for 1566 (s. 188, jfr. s. 90 samt 1978 s. 119f.), samt Akershus-affæren 1567 (s. 231), hvor præses (i note 8) desværre finder de tre kilder indbyrdes uforenelige⁵; først skal jeg dog anholde, at præses alene har anvendt Edvardsøns »Bergens Beskrivelse« i 1852-udgaven (vel strengt taget blot udtog), ikke i Brattegårds (komplette) nyudgave 1951-2 (iøvrigt efter Ledreborg 109 fol. i Kgl. Bibl.), samt gøre opmærksom på, at såvel Kancelliets Brevbøger som Norske Rigs-Registranter indeholder et ret så omfattende brevmateriale til belysning af undsætning m.v.⁶.

Når jeg før trak linien tilbage til andre moderne forskere med parallelle disputatsemner (af hvilke alene Schwartz Lausten har fundet nåde for præses' selektive litteraturliste – om hvilken et og andet kan sigs jfr. ndf. 531), så skyldes det, at adskillige fænomener, studeret i det korte forløb, let kan få en helt forkert vægt, medens man opnår en langt bedre forståelse gennem det århundredlange udenrigspolitiske perspektiv.

At Danmark umiddelbart foran fredsbruddet havde engageret sig i *Livland* ved at søge at skaffe den små hertug Magnus Øsel bispedømme m.v., har igennem tiderne højst forståeligt fristet forskere til her at finde, om ikke årsagen, så dog en væsentlig brik i spillet, et dansk engagement på svensk interesseområde; traditionelt sagt, at fyrstepolitikken således påtvang det fredelige danske folk og det ligeså fredelige rigsråd en krig

4. Historisk Tidsskrift 76, 1976, s. 1-24.

5. Hvad der i og for sig ikke er noget som helst mærkeligt ved, jfr. hans omtale af Moredslaget s. 79 (med note 19).

6. Hvilket iøvrigt også gælder Bohus-affæren, se s. 180f.

for et problem, som hele det arbejdende danske folk ikke havde fjerneste interesse for⁷.

Har jeg forstået præses ret, betoner han *det dynastiske motiv* (nederst s. 42, jfr. konklusionen s. 332) på bekostning af strategiske overvejelser, og vist som den første forsøger han at trække en linie ved (s. 43 note 24) at citere Jørgen Steen Jensens⁸ påvisning af, at man noget senere forsøgte sig igen, nu for at skaffe Hans den Yngre et stift.

Via Tandrup's disputats kom jeg selv lidt nærmere ind på såvel Øsel som især Bremen-Verden-sagen, og her gik det op for mig, at man vist aldrig fuldt ud har erkendt dette moments almene betydning, kort sagt *secundogenitur-problematikken* som et udenrigspolitisk problem!

Takket være det historiske Sønderjyllandskort er vi jo havnet i den opfattelse, at der så at sige ingen grænser var for, hvor mange yngre sønner der kunne placeres her. Men det var der faktisk, og med hele *tre* samregerende hertuger kan og vil man ikke mere (hvorfor de sønderborgske linier aldrig opnår fuld fyrsteanerkendelse); ja dr. Kroman – i berømmelig ihukommelse – har⁹ demonstreret et miniproblem ved at påvise forsøget på at placere hertug Hans' ældste søn i Strassburg, ganske som Tandrup skildrer Christian IV's energiske forsøg på at skaffe sin yngste søn Frederik et godt bispedømme.

Men nu er forholdet – som forlængst påvist af Schwartz Lausten¹⁰, at efter at Christian III's yngste broder Frederik dør 1556, gøres en indsats for at lade hertug Magnus overtage i hvert fald dele af dennes gejstlige besiddelser og krav, en politik, der endeligt bryder sammen omkring påske 1558, og da Øsel-muligheden dukker op netop i sommeren 1558, virker det unægtelig, som man må tage til takke med, hvad man uden alt for stort besvær kan opnå, d.v.s. Øsel (i stedet for det Bremen eller Hildesheim, som man selvfølgelig ville have foretrukket), altså i stedet for den traditionelle »strategiske konception« m.v. acquiescerer man ved det næstbedste!

Hertil vil jeg da ikke underkende, at de aktivistkredse i rigsrådet, som præses fortjenstfuldt har fundet frem til (s. 42), kan have gjort sig visse forestillinger a la, ærgrer man Sverige derved, er der da altid opnået noget, og inden jeg om lidt går over til »partidelingen« i rådet, vil jeg her gøre opmærksom på, at Schwartz Lausten – desværre hidtil blot i visse

7. Jfr. Erik Arup: *Danmarks Historie II*, 1932, s. 566f.: »af virkelige, reelle årsager, der kunde – undskyldte krigen, var der ingen«!

8. Hertug Hans den Yngre, 1971, s. 11.

9. Hertug Christian af Sønderborg-Ærø (Festskrift til Johan Hvidtfeldt, 1978, s. 291-302).

10. Op.cit. s. 196f.

løfterige noter til en afhandling¹¹ – indicerer en dansk aktivistisk politik, in casu en hævde af Roskilde bispestols traditionelle rettigheder på Rygen, vel at mærke i den udstrækning, Christian III's forsigtighed tillod dette (og trods Astrid Friis¹² synes Johan Friis ikke at kunne løbe om hjørner med kongen, i hvert fald ikke udenrigspolitisk!).

Da præsens, utvivlsomt med rette, fremhæver de dynastiske momenter og bogen igennem betoner, hvor *isoleret* Sverige stod i den internationale politik, ville et par *stamtavler* givet have gavnet meget.

Vel kan præsens have ret i (s. 332), at såvel Christian III som Gustav Vasa teknisk set var *usurpatorer*; men der er unægteligt store forskelle, når man f.ex. betragter det oldenborgske fyrstehus' lange og nære slægtsforbindelser over hele Nordtyskland modsat Vasa'ernes tilsvarende forsøg.

Tydeligt fremgår det værket igennem, hvilken rolle Danmarks nære forhold til *Sachsen* spillede, idet der ydermere her var en nær kontakt til den kejser, der som et andet FN kunne pålægge sanktioner; det være sig af handelsmæssig art eller ved at forbyde svenske hvervninger i Tyskland (s. 173f. og s. 181).

Men lettest konstateres forskellene ved at iagttage, *hvilke* dynastiske kontakter det lykkedes Sverige at skaffe sig: en datter giftes med *greven* af Østfriesland (altså ikke engang en *rigsfyrste*), en anden ind i det ganske vist respektable markgrevehus i Baden; men den fulde »teknisk korrekte« genealogiske (ikke anførte) titel: Baden-Baden-Rodemachern antyder dog en afdelt sidelinie; og endnu mere sløres billedet ved den særdeles aktive svigersøn Georg Johan af *Veldenz-Lützelstein* (selv en Putzger slår ikke til her), der heldigvis siden benævnes *Pfalzgreve*, hvilket hjælper til at fastslå, at han realiter var en Pfalz-Simmern-Zweibrücken-Veldenz-Lützelstein, altså en forgrening, der siger spar to til vore Sønderjyllandsproblemer.

Den s. 192 nævnte hertug Magnus af *Sachsen* er sandt at sige »lidet betydelig«; men heldigvis forklarer i hvert fald registeret, at han sandelig ikke er hertug af, hvad vi forstår ved Sachsen, men af *Lauenburg* (hvis væsentligste rolle i denne forbindelse vel var at udgøre familiebåndet mellem Christian III og Gustav Vasa); man kan vel nærmest karakterisere ham som »fidusmager«. Og det er jo netop det karakteristiske, at Sverige *ikke kan vælge*, men gang på gang må tage sine forbundsfæller, hvor de byder sig, således hertugen af Sachsen-Weimar og den deraf

11. Kirkehistoriske Samlinger 7 VI, 1968, s. 529 note 10.

12. Kansler Johan Friis' første Aar, Scandia VI:2 (1933) og VII:2 (1934), repro. 1970.

følgende indblanding i »den Grumbachske handel« (således s. 105f. o.o.), hvilket bestemt ikke har øget kursen på svenske aktier i Tyskland!¹³

Dog forekommer det mig lidt upræcist (s. 307) at lade diverse rygter (og dem er der mange af, endnu flere, end præses meddeler os¹⁴) få en række mindre fyrstedømmer som Brandenburg, Preussen og Pommern ved Østersøen til at udvise »stor bekymring«, idet kilden (if. note 23) alene taler om den – iøvrigt højst intrigante – Hans af Küstrin (jfr. s. 126f. om Griebens saltprojekt), d.v.s. en brandenburgsk *side- eller appanagelinie* og sammes svigersøn (og formentlige arving?) Georg Friedrich af Ansbach¹⁵ (der ligger helt nede i Franken). Det falder mig lidt svært at få netop disse to placeret ved Østersøen og blive til *en række fyrster*. (Mon ikke præses her ved mere, end han agter at meddele sine læsere?).

Hvad der især har fængslet mig, og som jeg følgelig vil koncentrere mig om, er, hvad præses (s. 15) kalder »magtbalancen mellem kongen og rigsråderne«; hvad præses i 1978 kaldte »beslutningsstrukturen« (her s. 16), kort sagt hans (s. 18) forsøg på »at rekonstruere de mere afgørende beslutningssituationer«, selvom han – næsten for resigneret – hævder, at dette ofte kun er muligt i *begrænset omfang*, idet jeg er af den opfattelse, at præses tænkeligt kunne være nået et godt stykke videre – uden at jeg dog hermed tror, at hovedresultatet var blevet væsentligt ændret!

Kære præses: hvorledes foregik egentlig et sådant konge-rigsrådsmøde? (jfr. s. 18).

Strengt taget ved vi vel ikke meget; men fra Christian IV's tid, specielt efter 1621, hvor Erslevs udgave¹⁶ stiller et overdådigt materiale til rådighed, ved vi med sikkerhed, at kongen blot forhandler *skriftligt* med kansleren som mellemmand (hvorfor Christian IV med tiden ivrigt søger at få kendskab til eventuelt »mindretal«, omend totalt uden held).

Den bevarede rådsprotokol fra Frederik I¹⁷ viser noget tilsvarende, og præses selv anfører mange parallelle eksempler, således blev (s. 119) en

13. Ofte omtales den mecklenburgske hertug Johan Albrecht, hvis søn Christoffer som koadjutor i Riga var en af brikkerne i det livlandske spil. Men man kan dog ved omhyggelig læsning få indtryk af, at den ledende skikkelse i Mecklenburg trods alt var den anden hertug = Ulrik, der netop var dansk gift (!) og danskvenlig!

14. Antagelig har der ofte været tale om bevidst »misinformationsvirksomhed«. En påstået »almue-modstand« 1559 imod den unge konge omtales i Helsingør Stadsbog 1554-1565 (udg. Karen Hjorth i samarb. med Erik Kroman, 1981, s. 83) og bemærkes allerede af P.V. Jacobsen (HT 1 V, 1844, s. 428 noten).

15. Om denne ikke uvigtige person se min anmeldelse af Leo Tandrup (op.cit.) i Historie 1980, s. 81.

16. Aktstykker og Oplysninger til Rigsraadets og Stændermødernes Historie i Kristian IV's tid 1588-1648, I-III (1883-90).

17. Udg. i Danske Magazin 2 V (1827).

»dagsorden« til Nyborgmødet 1564 »forelagt råderne til overvejelse«, hvorefter et udvalg sidst i dec. 1564 fremsender sit (skriftlige) forslag, hvorpå (s. 124) kongen sender diverse forslag til råderne og anmoder om deres *betænkning*; ja Danske Kancelli (KB) vrimler med disse kgl. majestæts betænkning etc., hvorpå rådet (eller dele deraf) bedes fremsende deres opfattelse!

Vi *ved* ikke ret meget herom; men i betragtning af materialets art bliver baggrunden for Troels-Lunds »roman« (s. 290) unægtelig særdeles tynd, idet hans opfattelse af kongens bortrejse under abdicationsaffæren jan. 1570 som »ejendommelig« i virkeligheden kan betragtes som yderste (formelle) hensynsfuldhed, at lade råderne søge at nå et resultat, fuldstændigt ubundet af den *helt* fraværende monark!

Specielt finder jeg, at præses i betydeligt omfang betjener sig af *negative* argumenter a la »der er ikke grund til« etc. i sit forsøg på at skære Peder Oxe ned til normalstørrelse, hvad der vel i realiteten er en fuldendelse af Heises kritik af Grams teori: »thi derom véd man i Virkeligheden ikke det mindste«¹⁸.

Helt centralt står dog opgøret med traditionen om et *krigs- og et freds-parti* i rådet, som minsandten kan spores tilbage til Vaupell (1891; morsomt så plumrede kilder den radikale tradition har øst af, når Arups holdning til Christian IV står lige så meget i gæld til kaptajn Rockstroh, som hans kritik af Frederik II gerne skyldes oberst Vaupell).

Og denne tradition opsamledes i 1939 af Poul Colding¹⁹, der (bl.a. via en fejltolkning af Resen, her s. 63ff.) »udfra et almindeligt kendskab til rigsrådernes stillingtagen og temperament« (en psykologisk-intuitiv metode?) fandt et krigsparti af *ynge* imod et fredsparti af *ældre* råder, bl.a. med det absurde resultat, at flådechefen Herluf Trolle og forsyningstjenestens leder Mogens Gyldenstjerne således skulle stå på hver sin side, skønt deres indbyrdes korrespondance dokumenterer et særdeles nært venskabsforhold (jfr. her s. 157).

Og præses fastslår da (s. 157) existensen af, tør man sige et pro et kontra Peder Oxe-parti, eller bedre: (s. 156) en *fraktionsdannelse*, der var *ældre* end krigen og som går tilbage til 50'erne, og som gik »dybere« (bedre vel: havde helt andre, antagelig privat-magtpolitiske årsager?). Men den kan såmænd spores helt tilbage til Peder Oxes hjemkomst 1539

18. HT 5 V, 1885, s. 369.

19. Studier i Danmarks politiske Historie i Slutningen af Christian III's og Begyndelsen af Frederik II's tid, s. 487.

(gods- og arvestridigheder). Jfr. hertil den udmærkede studie 1979²⁰, hvor modsætningerne synes at ligge på »et lavere plan« (Peder Oxe + Brockenhuuserne kontra Herluf Trolle m.fl., medens såvel Johan Friis, Mogens Gyldenstjerne som endog storebror Børge Trolle synes at betragte sagen fra et mere »ophøjet, neutralt« stade).

Alligevel finder jeg ikke kritikken imod traditionen ført til bunds: allerede s. 39 ser vi den aldrende kansler med en kreds af råder være *positive* overfor et engagement i Livland 1558 – med henvisning til Knud Rasmussens disputats²¹, i hvilken anledning min højt ærede kollega andenopponenten i sin anmeldelse²² netop uddybede Johan Friis' »aktivisme« i et sådant næsten »historisk« traditionelt problem (jfr. ovf. om Rügen). Og når vi kommer frem til sommeren 1568, finder vi (s. 279) – logisk nok – Johan Friis i spidsen for »rådets hårde linie« ligesom i august 1569.

På denne baggrund må jeg undres, når vi (s. 302) møder »en mere forsigtig linie« – »vel først og fremmest repræsenteret af Johan Friis« (og det netop angående hans hjertebrat Livlandssagen!), og ligeså (s. 304) »er det *antagelig* Johan Friis, der igen har haft betænkeligheder«!

På denne måde bliver der en vis formel logik i konklusionen s. 333, hvor præses finder, at »Johan Friis synes at have vaklet«! Ja når præses efter tid og lejlighed lader ham repræsentere bløde og hårde linier, så er der unægtelig en vis vaklen til stede, men hos hvem?

Og i alle tilfælde synes konklusionen at fornægte de allerede opnåede fremragende resultater, idet delingen af rådet i et krigsparti af yngre og et fredsparti af ældre råder, d.v.s. den Coldingske teori, her (s. 333) genopstår i al sin komik!

Skal vi endelig psykologisere, vil jeg finde det rimeligst, at *unionspolitiske traditioner* var mest levende blandt de ældre råder (jfr. svenskernes had imod Johan Friis), specielt en Otte Krumpen og en Mogens Gyldenstjerne, der fødte under kong Hans (begge særdeles aktive i Sverige 1517-20) må have truffet folk, der har kendt Erik af Pommern, ja eventuelt mødt gamle mennesker, der som børn kunne have set dronning Margrethe²³.

Med hensyn til rådet og juridiske formalia har præses (s. 155) utvivl-

20. Omkring Peder Oxe's fald, HT 79, 1979, s. 325.

21. Den livländische Krise 1554-61 (1973).

22. HT 78, 1978, s. 286f.

23. Iøvrigt hævdede en netop i anden halvdel af 16. årh. levende adelstradition, at Knud Henriksen Gyldenstjerne (Mogens Gyldenstiernes farfar) skulle have været tronkandidat 1448 (se Poul Enemark: *Kriseår 1448-1451*, 1981, s. 22f.).

somt ret i, at rådet normalt *ikke* besad nogen kooptationsret; tilsyneladende kongeløse dog undtaget (således 1481-83, 1523 og måske Corfitz Ulfeld 1563)²⁴.

S. 18 beklagede præses, at han ofte havde måttet benytte en forenklet »beslutningstagningsmodel«, hvorfor han – sikkert med rette – gør en del ud af at søge fastslået, hvilke råder der var (eller kunne være) *tilstede*, når vigtige beslutninger toges; en fornuftig og farbar vej, der dog trods præses' gennemgående omhu og sans for væsentlige detaljer virker lidt tilfældigt gennemført.

S. 197 diskuteres et politisk møde sept.-okt. 1566, hvor en indkaldelse savnes, og kun få råder synes at have været til stede (præses gør desværre ikke ret meget ud af det næppe uvæsentlige spørgsmål: *det hjemmenværende råd*; et sådant vil f.ex. normalt ikke blive indkaldt, da det jo er til stede!). Men en i KB (1. okt.) protokolleret *rettertingsdom* anfører dog fem råder, netop en inderkreds af »den gamle garde«, den 72-årige kansler, Otte Krumpen 81, *Magnus* (SIC) Gyldenstjerne 85 (81?), den betydeligt yngre Børge Trolle på blot 65 samt kongens personlige ven den purunge Holger Rosenkrantz på godt og vel 50.

Fire råder antages at være ved hæren, og Troels-Lund har følgelig næppe ret i at kalde det et egentligt rådsmøde; men hvorfor kan Jørgen Lykke, Otte Brahe og Jørgen Rosenkrantz *ikke* have været der?

Kilden må være note 12 (KB 9. okt.), d.v.s. en række breve om deres len, hvor de antages (»tilsyneladende«) at have opholdt sig. Men, kære præses, de selvsamme ordrer gives også til *Holger Rosenkrantz*, d.v.s. at han ifølge denne argumentation *ikke* skulle have været i København, skønt han vitterligt var der 1. okt.!

Præses kender kongens Flensborg-ophold i september (i anledning af den irriterende slesvigske lenssag, som præses klogeligt holder ude af det spegede spil, selvom den faktisk optager en så stor del af rådernes tid, at det ærligt talt virker, som om kongens onkler fisker i rørte vande og søger at udnytte Danmarks betrængte situation).

Men i august var kongen (efter endnu en tur til Flensborg) atter i København, hvor en rettertingsdom af 26. aug. (KB) opregner *hele ti råder* (de fem + de tre samt endnu to, men selvfølgelig endnu ikke Peder Oxe!), og det er altid kun et *minimum*, der optræder ved rettertinget. Og her udgik blandt andet *skattebrev* til købstæderne netop 26/8, hvorfor *dette* kunne være rådsmødet, det følgende i oktober blot »det hjemmenværende råds« effektivering m.v.

24. Utrykt specialearbejde af Aage Andersen, Aarhus Universitet 1974.

Dette og lignende fik mig til at studse over, at præses (jfr. kildeforetegnelsen s. 354) praktisk talt ikke har anvendt rettertingsarkivet (men kun disse undtagelsesvis i KB protokollerede domme).

Til min skuffelse er der faktisk særdeles god grund dertil, idet rigsdomsstolen i lange perioder af krigen simpelthen ikke fungerede (jfr. f.ex. KB 14/3 1567, der indkalder en herredag, fordi der i lang tid ikke har været nogen). Men lidt mere materiale er der dog, især i de mange ad anden vej bevarede domme (det være sig Kolderup Rosenvinges Gamle danske Domme eller den nye udgave af Danske Domme II, 1979).

For at tage blot ét eksempel tog kongen under fredsforhandlingerne i Stettin 1570 til Nykøbing slot (s. 322f.) for at være så nær begivenhederne som muligt. A propos kommunikationen, som præses (if. indledningen s. 18) lægger vægt på, er det bemærkelsesværdigt, at afslutningen af den grumbachske handel (s. 221) den 13. april 1567 kan meddeles så hurtigt til Danmark, at der via Danske Kancelli 30. april beordres takkegudstjeneste over hele riget! (KB).

Og da kongen 26. sept. 1570 skriver sit »bitre og nedtrykte« brev, var (s. 322) Peder Oxe og Johan Friis til stede (jfr. note 8, d.v.s. if. KB).

Men strengt taget var kongen taget til Nykøbing allerede i juli, hvor han (både if. KB og DD) 20/7 holdt retterting med hofmester, kansler, vennen Holger Rosenkrantz samt den lokale råd Erik Rud.

Nok nåede kongen lidt forsinket (s. 321) til København for at mønstre adelsrytteriet, men også for 7.-8. aug. at holde retterting med hele 11 RR (Retterting + DD). Og da han igen er i Nykøbing, finder vi – foruden de to førnævnte rigsembedsmænd – såvel Erik Rud som jyden Bjørn Kaas til stede (såvel i KB som i DD).

Og det er øjensynligt denne kommen og gåen af råder (det være sig til og fra Nykøbing, eller blot med i eller udenfor domsafsigelsen?), præses (s. 323) har bemærket, idet det ved omtalen af instruktionerne af 23.-24. okt. hedder, at her var såvel hofmester, kansler som Børge Trolle, Otte Brahe og Bjørn Kaas til stede, *uden kilde* ganske vist, men givet den i KB anførte rettertingsdom af 25. okt.!

Her kunne jeg blive ved i timevis med tilsvarende eksempler, men kun sjældent svækker den slags hovedthesen, snarere skabes der herved endnu mere fyldestgørende argumentation for præses' generelle opfattelse.

Blot et sidste eksempel, vedrørende forhistorien til de mislykkede *Knærdforhandlinger* 1569 (her s. 273ff.).

Ganske kort hedder det (s. 274), at »Rigsrådet indkaldtes til et møde 22. juli« (uden note = KB); men ifølge indkaldelsen (NB af 28. juni!) af blot 12 RR, tilsyneladende en sær samling: kansler, men ikke hofmester,

Peder Skram, men ikke rigsmarsk, Børge Trolle, men ikke Holger Rosenkrantz, den ældgamle (vist ret passive) Oluf Munk, men ikke Bjørn Andersen o.s.v. –

En stor del af forklaringen ligger utvivlsomt i, at Peder Oxe var i byen (evt. »regeringsråd«) og følgelig ikke behøvede indkaldelse, hvilket naturligvis også gjaldt Bjørn Andersen (Kbh. lensmand) og eventuelt rigsmarsken (der dog også kunne være ved fronten).

»Medens disse begivenheder udspillede« indkaldes Nørrejyllands statholder Holger Rosenkrantz så sent som 14. juli (!), da kongen egentlig ville spare ham for en extra rejse, idet han var udset til en nok så væsentlig rolle sammen med forhandlingsdelegationen Johan Friis og Jørgen Rosenkrantz at skulle med kongen til Helsingborg sidst i juli (St. Olai); måske en antydning af, at tyngdepunktet er blevet forskudt fra forhandlings- og observationsgruppen (der tilsyneladende ikke nåede videre end til Helsingør = KB) og til *plenum*, d.v.s. rigsrådsmødet!

Med de oprindeligt (12) indkaldte, de eventuelt tre tilstedeværende samt den exprestilkaldte Holger Rosenkrantz har vi hermed *et fuldtalligt rådsmøde, der 25. juli 1569 medbesegler* kongens store fundamentsbrev på studiestøtten til de københavnske studenter (den intellektuelle oprustning har tilsyneladende også statsmagtens bevågenhed, og det i denne kritiske situation!).

Men nu er der faktisk 17 *beseglere* tilstede, uanset at vi på grundlag af præses' omhyggelige rådsbilag (s. 349ff.) næppe kan finde mere end 16 rigsråder²⁵.

For at kunne løse denne gåde må vi vende os til s. 206f., der næppe så meget skildrer Mogens Gyldenstiernes »fald« som Peder Oxes fremgang. Højest forvirrende skriver præses såvel om denne afgang fra statholderposten (og dermed fra regeringsrådet) som (s. 206 øverst) om hans »udtrædning (SIC) af statstjenesten«, hvilket sammenholdt med rådsbilaget (s. 351) dog alene kan forstås som, at den gamle mand (også) er blevet afskediget som råd (omend nok så meget »i nåde og efter ansøgning«)²⁶.

Meget tyder på, at den ældgamle mand er blevet boende sine sidste

25. At der kan findes fejl i aktstykkerne, er præses naturligvis udmærket klar over, jfr. s. 70 note 24, hvor det (vist lidt ukorrekt) hedder, at – den forlængst afdøde – Iver Krabbe 1563 *medbeseglede!* Præses har vel som os andre blot set kopiteksten i Danmark-Norges Traktater? Originalen (mon fortsat i Lübeck?) har forhåbentlig Otte Brahe, der ifølge Kronens Skøder vist var tilstede 13. juni 1563.

26. Kongebrevet af 30. jan. 1567 (Breve til og fra Mogens Gyldenstjerne og Anne Sparre III s. 184f. I det flg. cit. MG), der forskåner hr. Mogens »med statholders befaling«, er af modtageren egenhændigt påtegnet »om et nadygt forloff«.

leveår i Købmagergade (d.v.s. at det evindeligt citerede – her s. 205 – »neder i byen« kan forstås rent bogstaveligt), og alene ved denne ikke-kontroversielle handling kommunitetsbrevets udstedelse²⁷ ses han i *funktion som rigsråd*. Familiebrevene er for uformelle til at kunne hjælpe; men adskillige udlændinge (der kan være lidt bagefter med efterretninger) stiler ham fortsat *rigsråd*, således fra London 1567 12. april²⁸, Bryssel 28. juli²⁹, 1568 fra Stettin 30. juni³⁰, og selveste grev Günther af Schwarzburg i oktober 1568³¹; ja da kgl. majestæt 24/2 1569 sender ham det bekendte beskyttelsesbrev, er det stilet til »vor mand och raad«³².

Men naturligvis var hr. Mogens' optræden her en engangsforestilling; procesforordningen af 7. sept. har blot 15 råders deltagelse, d.v.s. uden de nu vel nærmest døende Mogens Gyldenstjerne (død 9. okt.) og Oluf Munk (død 24. nov.).

Da et af de mest fascinerende aspekter ved rigsrådet er det veritable gerontokrati, alle disse gamle gutter, der bogstavelig talt skal bæres ud af scenen, vil jeg et øjeblik dvæle ved selveste *Otte Krumpen*, rigens marsk, hvor præses lidt vel i traditionens fodspor har opholdt sig ved kongens kølige tone (såvel s. 85 som s. 230)³³.

Jeg har en dyb mistanke om, at man for at fremmane »partidannelser« m.v. har lagt alt for meget ind i brevene og ikke iagttaget selve *det konkrete holdepunkt*, kongens voksende irritation over at have en rigsmarsk, der er for gammel til at udføre embedets pligter (derimod ses han særdeles hyppigt i funktion som regeringsråd m.v. sammen med de andre oldinge). Vel lykkes det i 1567 at få ham til at opgive marsktitlen; men i selvsamme brev, hvor Frans Brockenhuus 17. aug. 1567 først benævnes marsk, optræder Otto Krumpen umiddelbart efter som ældste råd (!) (KB), og igen 31/8 (KB og DD) samt 19. sept. (DD = Retterting og GdD) – og på trods af præses' »næppe« (efter note 57 til s. 208) *indkaldes* han faktisk 20. juli 1568 (til møde 31. aug. = KB), men ses ikke at have mødt op, d.v.s. død mindre end året efter. Også her er rådsbilaget s. 351 (formelt) mindre korrekt.

Ikke mindst på baggrund af præses' livfulde skildring af samtidig

27. Mon ikke det som en art alienation af rigens eje har krævet rigsrådets tilsagn, hvorfor hr. Mogens realiter gjorde universitetet en tjeneste ved at møde op?

28. MG III s. 189.

29. Ibid. III s. 195.

30. Ibid. III s. 206.

31. Ibid. III s. 209.

32. Kirkehistoriske Samlinger 3 III, 1881-82, s. 216f., jfr. MG III s. 223 (i udtog).

33. Bemærket allerede af P.V. Jacobsen (HT 1 V, 1844), der iøvrigt på det nærmeste foregriber ordblindhedsthesen (ibid. s. 410 med note 3).

»svensk statsskik« turde denne kongens *hensyntagen* til de gamle mænd være bemærkelsesværdig. En tilsvarende langmodighed vises ikke yngre råder; stakkels Jacob Ulfeld slår rekord ved i sit lange liv hele *to gange* at blive fyret; og mest eklatant er vel rigshofmester Ejler Hardenbergs afsked juli 1565 – og da forskningen ret enstemmigt betoner, at denne hofmester (alene) ikke ses specielt at have beskæftiget sig med økonomiske anliggender³⁴, turde dette være årsag nok.

For dette meget centrale *kapitel II* (s. 194ff.), som præses (ifølge note 3) har måttet høre en del mundtlig kritik for, stiller jeg mig positiv, forventningsfuld positiv:

Siden Grams dage har der jo været opfundet stadig flere og bedre grunde til, at Peder Oxe har skullet dominere scenen; de mange store og gode handlinger kunne jo ikke så godt skyldes hverken den udelige konge eller den gammelmandsforsamling, der faktisk kommer til at dominere rådet efter de mange udrensninger – skønt netop disse dog ellers (som påpeget s. 208f., jfr. også s. 155) viser en hidtil *uset* stærk kongemagt (bortset fra den helt ekstraordinære borgerkrigsagtige situation 1536 er der mig bekendt aldrig før eller siden fyret råder i sådant omfang?).

Derfor er jeg glad for den – omend nok så beskedne – »rehabilitering«, der her sker specielt af Mogens Gyldenstjerne, hvis indsats under krigen (s. 206) eftertiden glemte, ja selv Astrid Friis måtte i DBL³⁵ nøjes med et: »Den gamle mand har næppe været opgaverne voksen«! (en helt coldingsk intuitiv antagelse, hvor glosen *næppe* utvivlsomt skyldes manglende belæg!).

Det er givet korrekt anført, at hans rygte har lidt under hans berømte økonomiske pedanteri (»man glemte ikke hans forsigtighed i pengesager«, skriver præses s. 206), hvor kilden dog netop er fra en *Brockenhuus* (d.v.s. Oxevenlig), og såvel hans omhyggelige regnskaber over udlæg til børnene³⁶ som hans yngste søns brev til Herlufsholm angående regnskab for de resterende 8 *skilling* (!)³⁷ har ikke talt til hans fordel, rent menneskeligt set – og det skønt en mand, der forlangte bilag for børnenes lommepenge og talte udleverede hestekosøm (!), i virkeligheden måtte være sin vægt værd i guld på Bremerholm!

Faktisk burde man vende situationen på hovedet og stille problemet

34. Senest Jens Engberg: *Dansk Finansforvaltning i 1640'erne*, 1972, s. 34f.

35. 3. udg. (1980) gentager her blot 2. udg. (1936), som igen er bygget over A. Heises artikel i 1. udg. (1892). Udtrykket er dog en betydelig modification af det arupske dictum: »som aldeles ikke viste sig sin opgave voksen« (Erik Arup op. cit. II s. 573).

36. *Danske Magazin* 6 II, 1916, s. 289ff.

37. *MG* III s. 240.

således: hvorfor i al verden slæbte man sig det meste af krigen igennem med en »finans- og marineminister«, der allerede ved krigsudbruddet var godt og vel firs år (82/78)?

At han næppe har tilhørt et »fredsparti«, har præses (s. 157) berørt – herunder hans nøje samarbejde med Herluf Trolle som ikke mindst med broderen Børge Trolle, denne noget profilløst blege skikkelse, »det evige komited medlem«, men givet meget indflydelsesrige rigsråd.

Intet under, at Johan Friis – med en rest af sin ungdoms spøgefuldhed – benævner hr. Mogens »Danske Brandh van Wewerlin«³⁸ – a la »gamle krudtkarl« (idet »Holger Danske« jo ikke går med en Holger i rådet). Thi denne mand havde ikke blot gjort Sverigesfelttoget 1517-20 med – han havde forsvaret Akershus imod Christiern II 1531, ført flåder i 1540'erne og endnu som ca. 70/75-årig i 1555, hvorefter han omsider går i land og som statholder fra 1558 bliver ansvarlig bl.a. for flådeudrustningerne – og ikke blot synes udnævnelsen af (den vist højst ineffektive) Ejler Hardenberg til hofmester ikke havde mindsket hans greb om finanserne; i Norge tror Walckendorf (29. april 1558), at Mogens Gyldenstjerne er blevet rigshofmester!³⁹

Måske er der tale om en nedsat aktivitet ca. 1561/62⁴⁰, da kongen 15. aug. 1562 (KB) *straks* ønsker ham (fra hans skånske gods) til København i anledning af Polen-forhandlingerne (her omtalt s. 56f.); men den svage-lige mand er næppe kommet, da Johan Friis 24/8 skriver, at han har undskyldt hans fravær overfor kongen »men det var godt, om du var her for allehonde sagers skyld« – hvis kongen skulle skrive igen, så kom, hvis det er muligt (selvom kongen næppe vil stille et krav)⁴¹.

Og i anledning af det *iligen* indkaldte rådsmøde til palmesøndag 1563 (her s. 63) skriver Johan Friis igen indtrængende 19. marts, »hvis hr. Mogens er for svag til at gå på slottet, så *kom alligevel*, da han kan blive på gården i byen«⁴² – bortset fra Resen-skildringen kendes dette vigtige møde faktisk bedst fra disse breve!

Atter 24/5 (KB) finder vi en kgl. indkaldelse til rådsmøde 8. juni, omend hr. Mogens næppe er kommet – men så spidser krisen til; 28. *juli skal hr. Mogens* (førstnævnt!) sammen med kansleren, Børge Trolle og Frans Brockenhuus (samt rentemesteren) være regeringsråder i Køben-

38. Udat. (tidligere henført til 1560); MG II s. 268. Didrik af Bern og hans paladiner var et yndet tema i de sikkert da moderne historiske folkeviser.

39. MG I s. 426.

40. Colding op. cit. s. 213 taler ligefrem om afsked.

41. MG II s. 197f. Om evt. sygdom se lægebrevene af okt. 1562, ibid. II s. 204ff.

42. Ibid. II s. 218.

havn, og af brevvekslingen med kongen 31. juli og svaret 1. aug. ses han atter i *fuld funktion* som statholder⁴³, bl.a. vedr. flådeudrustningsdetaljer!

Jeg vil faktisk vove at sige, at hvis flåden da havde haft en signalkode, burde Holmen sidst i juli 1563 have sat signalet: »Hr. Mogens er tilbage«! Vi er beredt – nu kan svenskerne bare komme an!

Ganske vist svigter KBs registre fra 1566 m.h.t. »regeringsrådet«; men selv uden et sådant, er det konsekvent til kansler, statholder og rentemester, at kongen skriver, eventuelt suppleret (12/4 1566) med Otte Krumpen, Børge Trolle og Frans Brockenhuus.

Det er jo netop en sådan forsamling, der suppleret med Holger Rosenkrantz er i København, da Peder Oxe 24. april 1566 genvinder den kgl. nåde (KB, her s. 194, jfr. 1978), og iøvrigt også i sept. 1565, da lejdebrevet udstedes (s. 146 med note 43), hvor også Jørgen Lykke og Erik Rud er tilstede (KB 21. sept.), idet dog kongen var på Helsingborg (!), mens råderne kraftigt ønsker ham til København!

Og som jeg tidligere omtalte kongens *to* Flensborgophold midt i 1566, er det værd at bemærke, at da kongen 23. juli er på vej hjem, skriver han fra Sorø, at han gerne ville en 14 dages tid på jagt (i Odsherred, hans kære Nygaard); men hvis det bliver nødvendigt skal *hr. Mogens* bare skrive (KB), så kommer han. D.v.s. at der er tale om et vist mål af tillid til oldingens konduite og administrationsevne.

Og mens som sagt rigshofmesteren fyres på gråt papir (under en krig har man ikke råd til kransekagetopfigurer, jfr. ovf. om Otte Krumpens marskstilling), er der ingen *klager* over hr. Mogens' forvaltning (de opgaver »han næppe var voksen«), men derimod nok over, at rentemesteren Joachim Bech »tit- viser sig meget rådløs«, mon ikke direkte på Mogens Gyldenstiernes foranledning? (KB 1565 21/7, jfr. også 1566 20/10). Ja, selv hans hustrus død 1. august 1564 ses ikke at give det mindste afbræk i hans embedsførelse!

Jeg må tilstå, at jeg netop på denne baggrund er extra positiv overfor præses' holdning til *Sundtoldsproblematikken* og hans kritik af den med tiden udbyggede Peder Oxe-tradition. Men selvom der grundet forarbejderne i 1978 gås hurtigt frem her i kapitel 11, forekommer dette mig dog et for vigtigt spørgsmål for den almene Danmarkshistorie til at kunne passere helt uden kommentar.

Det er morsomt, at Ludvig Holberg lægger toldreformen tilbage til 1566, d.v.s. *før* Peder Oxe trådte til; ja et svensk manuskript (1978 s. 61,

43. Ibid. II s. 224ff.

note 58) kan give Peder Oxe *skylden* for at have indført den allerede 1558 (!). Og som Holberg lader spanierne klage over den nye told 1562, har Resen⁴⁴ en engelsk klage 1561 (!).

Er det tilfældigt, at Aksel E. Christensens disputats⁴⁵ slet ikke nævnes her? Thi ifølge dennes korte oversigt kendes i hvert fald »værdiafgiften« 100 penge såvel 1548 som 1550.

Måske har man lusket værdiprincippet igennem ved at begynde med at opkræve »lygtepenge« (fyrafgift, d.v.s. til søfartens egen fordel) som en (yderst beskedne) lasteaftgift, hvis ringe størrelse det ikke var værd at gøre ophævelser over?

I hvert fald det i Hjelholts skriftprøver⁴⁶ gengivne regnskabsbrudstykker for 1560 viser evident en detaljeret opgørelse af *lasten*, og i 1561 – skriver Aksel E. Christensen – skærpes dette. 26. juli 1562 kommer forordningen om skarpere klarering i Helsingør, 1563 2/3 om Bælttolden m.v., og fra 1563 anføres fyrpengene nu i selve toldregnskabet!

Intet af alt dette kan tillægges Peder Oxe, lige så lidt som de øvrige (her s. 196) omtalte finans- og administrationsreformer (den »mærkeligt oversete« toldreform af januar 1566 ophævedes dog få måneder efter⁴⁷, men viser i hvert fald, at selv uden Peder Oxe var der vilje og evne til at lægge store planer, in casu ensartethed ved alle importhavne).

Præses har langt mere, end han her dokumenterer, ret i, at alt således var *lagt til rette* for den sluttelige gennemførelse af den store reform, den fulde overgang til lastetold 1566/67, *da* Peder Oxe vendte hjem, overtog finansforvaltningen og følgelig i udlandets øjne blev den *skyldige*, i dansk tradition omtolket til den ansvarlige, d.v.s. han får *æren*!

Og med præses' sans for negationen har vi nu ganske overbevisende grunde til *ikke længere* at tro på traditionen – men hvem skal vi da i stedet give denne ære/skyld?

Som præses bemærkede allerede i 1978 (s. 67) har Nina Bang 1896⁴⁸ påvist, at den ængstelige tolder, der jo får alt bavlet med skipperne, bliver chokeret over de nye toldsætser, hvorfor han omgående henvender sig til »kompetent myndighed« med forslag om, at han »på eget ansvar«

44. P.H. Resen: Kong Frederichs den Andens Krönicke, 1680, s. 56. Den danske afvisning af klagen skete med henvisning dels til engelske toldforhøjelser, dels til prisfluktuationerne (vel den begyndende virkning af »prisrevolutionen«), hvorfor man argumenterede for en »indexering« af tolden.

45. A.E. Christensen: Dutch Trade to the Baltic, 1941, s. 293ff.

46. Skriftprøver fra Tiden efter Reformationen, 1940 o.o., nr. 6.

47. V.A. Secher: Forordninger, Recesser og andre kongelige Breve I, 1887-88, s. 301f. og s. 307f.

48. HT 6 VI, s. 530ff.

giver det udseende af at lade dem slippe lidt billigere end efter den nye toldrulles strikte ordlyd, bare de hoster op med kontanter (og derved i princippet anerkender den nye told), og dette accepteres! Men hvem er denne myndighed, som tolderen omgående henvender sig til? Selvfølgelig *kgl. majestæt* på Frederiksborg (6/3 1567; mens Peder Oxe i hvert fald dagen før var i Kbh., KB).

På den anden side er det ikke urimeligt, at dette lange arbejde, der øjensynligt har været *undervejs igennem otte år*, har involveret visse råder (ellers fik Frederik II aldrig tid til at tage på jagt), hvorfor spørgsmålet er, hvilken råd, der i perioden 1558-66 kunne tænkes mest engageret og mest kyndig i Sundtoldsproblemer?

Naturligvis statholderen på Københavns slot; thi uanset om han er lensmand på Krogen og/eller København, er det ikke blot med ham, at tolderen konstant brevveksler om diverse løbende problemer (jfr. det vigtige s. 146 note 43 nævnte tolderbrev, der giver godt indblik i holdningerne indenfor rådet, in casu Mogens Gyldenstiernes gode samarbejde med Johan Friis som Børge Trolle); efter Sander Leyels død er det gennem Mogens Gyldenstjerne, at Jens Mogensen Rosenvinge udnævnes til ny tolder marts 1560⁴⁹. Og det er også ham, vi finder som søfartseksport⁵⁰, der 1560/61 er travlt beskæftiget med *den nye søret* (9/9 1560-9/5 1561).

Så når præsens (s. 206) lader Peder Oxe udfylde det ved Mogens Gyldenstiernes afgang opståede tomrum (og det har næppe været ringe), kan vi vel omvendt sige, at *først* ved hans hjemkomst kunne man omsider *undvære* den nu 86/82-årige hr. Mogens, der ses selv at have ønsket at gå af – intet under!!

D.v.s. at den penible Wobitzer-affære vel udmærket blot kan være den *udløsende* faktor, jfr. kongens omhu for »at statuere exemplar« overfor adelens almindelige økonomiske vrangvillighed (efter krigen ordnes sagen i hvert fald tilsyneladende i »mindelighed« (KB 30/10 1570), d.v.s. afsked i »nåde«).

Derpå får (naturligvis) Peder Oxe »den stilling, som han synes selvskreven til« (s. 207); men præsens kunne godt have bemærket den »afbalanceren«, der reelt foregår med udnævnelserne i 1567:

Ikke blot fungerer han som den perfekte kongetjener (s. 208 øverst), næsten parallelt til Anders Bille (iøvrigt hr. Mogens' morbror), der ca. 1539 bliver taget til nåde og derpå virkelig lægger sig i selen for at vise sig fortjent til den kgl. nåde – (statholderstillingen skal selvfølgelig besættes

49. MG II s. 29ff., bekræftet af kongen 27/3 (KB).

50. Jfr. A.E. Christensen op.cit. s. 301.

omgående), men samtidig med, at Peder Oxe udnævnes til hofmester, bliver *Frans Brockenhuus*, (d.v.s. en mand, hvis »krigsiver« vel ingen har tvivlet på) rigsmarsk 17. august 1567 (se s. 230 ned.). Og inden årets udgang er kongens personlige ven Holger Rosenkrantz blevet statholder i Nørrejylland (9. dec.) med løfte om en særskilt (adelig) *rentemester*; egentlig en alvorlig beskæring af rigshofmesterens myndighed, omend det realiter blot ender med en jysk (borgerlig) renteskriver (17/5 og 6/9 1568).

Også de tre i marts nyudnævnte Rigsråder (s. 208, jfr. s. 350) viser dog kongestyrke, ja netop den store udnævnelsesdag 17. august udnævnes nok en rigsråd! Og det er dette stærkt kongepregede råd, der i foråret 1567 særdeles hyppigt optræder i kongens nærvær⁵¹.

Alt i alt er der tale om et for vor tid hæderligt stykke boghåndværk; jeg har kun talt tre (3) horeunger (s. 201, 303 og 328), men desværre adskillige typografiske urenheder i konklusionen (f.ex. s. 339!).

Der er også gjort et omhyggeligt arbejde med kilde- og litteraturfortegnelserne, men hvor er Landberg? Han optræder kun i forkortelseslisten s. 6, hvis øvrige arbejder er anført begge steder!

Den s. 87 note 46 cit. Boserup m.fl.: *Extracta* ses ikke i litteraturfortegnelsen⁵².

Derimod er *navneregisteret* højst irriterende, blandt andet kunne de fleste problemer have været løst ved simple henvisninger, f.ex. den ikke uvigtige Bjørn Andersen af slægten Bjørn, der som de fleste her konsekvent skal søges under *patronymicon*!

Mange ved selvfølgelig, at den uheldige admiral Hans Lauridsen (s. 184f.) var af slægten Baden, men han skal findes under Lauridsen (parentes: Baden), medens vel kun specialisterne har en anelse om, at hans kollega Christoffer Mogensen var en Handlingmand (se Mogensen). Den *rigtige* Gøngehøvding skal findes under Pedersen, Mikkell, ikke engang med et »Gønge« i parentes.

Man skal finde sig i meget i vore dage. Men når vi så har gjort os

51. Efter nyudnævnelserne til rådet var 12/3 i hvert fald 14 råder med kongen, og 8/4 12 råder (KB), heriblandt Otte Krumpen, der vel ved denne lejlighed har afgivet den »sygemelding« som marsk, der har irriteret kongen så meget (KB til 15/4).

Endnu 20/4 var 8 råder hos kongen (KB), og da den 14/3 indkaldte herredag trådte sammen til St. Hans, var 26/6 12 råder til stede (KB), og endnu 3/7 var 7 råder i funktion (KB og DD II).

52. Nok er det nyttigt at kunne anvende de talrige breve, som Rørdam har udgivet i Monumenta; men da præses (formentlig) har kontrolleret disse efter originalen, burde en arkivsignatur være tilføjet (antagelig oftest Tyske, sjældnere Danske Kancelli). Se f.ex. s. 223ff. note 4, 6 og 8, medens alene note 10 henviser til KB.

fortrolige med præses' hjemmelavede system og finder (den s. 234 nævnte) Gert Cantor, slår vi jublende op under *Cantor* (som præses *selv* anakronistisk benævner ham); men han skal minsandten findes under *Gert* (mon fordi præses egentlig opfatter det som en erhvervsbetegnelse?).

Og når omsider selv DBL (3. udg.) har bøjet sig for adelshistorikernes terminologi og skriver Paslick, Gøye (for det urkomiske Gjøe) samt Gyldenstjerne (med i), er præses' »konservatisme« irriterende (lad os håbe, at DBL, 4. udg., også får strøget det fæle c i *Brok*)⁵³.

I 1978 omtaler præses (s. 21 note 25) Huitfeldts »træthed« 1602, hvilket dog har en umiddelbar begrundelse i, at det står i forordet til *afslutningen* på den første (nibinds) Danmarkshistorie (1603). Rent bortset fra, at det er mange år siden, at han havde forladt det egentlige kancelliarbejde, hvorfor hans »udarbejdet til hove« snarest går på hans råds- og rigskanslertjeneste, skriver han året efter (1604) i forordet til Den gejstlige Krønike, »Jeg blev forordnet at ligge udi København i bestillinger« (mens kongen er bortrejst, d.v.s. regeringsråd): »Men den lille tid mig gives af andre bestillinger heller tildrager med noget at gøre end intet«, skrev han således Danmarks første Kirkehistorie i sin knap tilmålte fritid! Er der ikke tale om simpelt »forordskrækkeri«?

Kort sagt, på hjemmefronten er præses gennemgående stærkest i negationen – han er expert i demolering, han rydder grunden (omend der lejlighedsvis kan stå enkelte efterladte brokker tilbage); men han er sandelig ikke meget for at sætte nye bygninger på grunden, ja selv rids og skitser til, hvad han kunne sætte i stedet, glimrer ofte ved deres fravær.

Personligt er jeg meget sympatisk indstillet overfor en sådan arbejdsmetode; men den vanskeliggør unægtelig en stakkels opponents byrdefulde hverv, gang på gang at skulle sætte kritikken ind, ikke imod hvad der står (thi det er gerne yderst solidt arbejde), men imod, hvad der *ikke* står!

Enhver teoretiseren er præses imod; men da han næppe heller betragter dette som den definitive bog om Syvårskrigen i *samlige* dens aspekter, må vi med taknemmelighed konstatere, at vi takket være dette rydningsarbejde har, lejlighedsvis måske en lidt mindre, men til gengæld

53. I betragtning af den berettiget store rolle, som dateringsproblemer har, virker det krukke (eventuelt ubehjælpomt), så ofte præses skriver *Michaelis* (s. 151 og s. 272), s. 168 dog med et »d.v.s. 29. sept.«, hvilket dog på dansk hedder Mikkelssdag; jfr. s. 199, »Martini« (for Mortensdag).

S. 223 er midfaste (1567) gengivet som »omkring 9. marts«, formentlig forledt af KB's »ca. 9. marts«. Men enten er der tale om midfaste *søndag*, hvilket i så fald er = 9. marts (1567), eller evt. om midfasteugen, d.v.s. den *forudgående* uge = 3.-9. marts!

S. 169 »domen« i Reval; om ikke domkirken, så den juridiske dom- og kapitelsenklave, evt. = »Reval stift«?

næsten altid en langt mere *præcis* viden og pålidelig indsigt i de spegede forhold.

Også omvurderingen af kongens berømte »abdicationstrussel« 1570 ville jeg gerne have dvælet ved (morsomt at Thit Jensen⁵⁴ alt i alt kom sandheden langt nærmere end hendes forfatterkollega Troels-Lund), med betoning af Frederik II's personlige erfaring (såvel Axtorna, som ikke mindst Varberg 1569), at når bare han selv kom til, kan alting lykkes (!). Han bliver således en langt mere plausibel fader til Christian IV (omend han modsat denne havde lettere ved at tage imod råd!); ligeså det vigtige rigsdagsmøde 1570, som præsens vel snarest omtolker som Rigsrådets »abdication«? (s. 292); måske kunne der her være lagt lidt mere vægt (end den korte omtale s. 287, med note 23) på *provinsstændermødet* i Viborg 1569⁵⁵, der kan virke næsten som en art prøveballon?

Meget at skrive og meget at digte,
uden at sandhed er der hos, duer det intet.

Saa findes her dog alligevel mange skjends skrifter at være i prent udgange om denne krig – saa man maa sig storligen forundre.

Da paa det, at samme skjends skrifter, som nu saaledes føres om lande, ikke af simple eller enfoldige folk, saa og af den menige mand for sanddru historie skulle regnes – saa er denne nærværende historie om samme krig beskrevet⁵⁶.

54. Jørgen Lykke (1931).

55. Allerede observeret af P.V. Jacobsen: Det danske Skattevæsen under Kongerne Christian III og Frederik II, 1833, s. 202f., og af biskop Engelstoft i HT 2 IV, 1851 s. 131f.

56. Rørdam: Monumenta 1 II s. 232f.; Jon Thursens arbejde over Axel Gyldenstiernes samtidige optegnelser, jfr. *ibid.*, s. 199f. d.v.s. »Den gyldenstierneske krønike«.